

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК: 378.036.5:001.895

Білецька М.В.

ТВОРЧИСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНА ПЕРЕДУМОВА КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Анотація. Білецька М.В. Творчість як суб'єктивна передумова креативного розвитку особистості: теоретико-методологічні підходи. На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури розглядається проблема розвитку творчого потенціалу особистості.

Ключові слова: творчість, творчі здібності, творчий процес, креативність, креативний процес.

Аннотация. Билецкая М.В. Творчество как субъективная предпосылка креативного развития личности: теоретико-методологические подходы. На основе анализа философской, психологической и педагогической литературы рассматривается проблема развития творческого потенциала личности.

Ключевые слова: творчество, творческие способности, творческий процесс, креативность, креативный процесс.

Summary. Biletskaya M.V. Creativity as a subjective prerequisite of a creative personality development: theoretical and methodological approaches. The problem of creative potential development of personality is considered on the basis of analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature.

Key words: creation, creative abilities, creative process, creativity, creativity process.

Постановка проблеми. Сучасні умови реформування системи музичного виховання в Україні висунули комплекс нових вимог до результатів педагогічної діяльності, серед яких провідне місце посідає проблема виховання людини творчої, гнучкої, креативної, здатної до генерації та використання нового (нових ідей і задумів, нових підходів, нових рішень).

Творчість не виростає на порожньому місці, творчість — властивість, як правило, професіоналів своєї справи, які ефективно працюють у відповідній галузі. Творчість базується на розвинених мисленні та уяві, інтелекті та є його особистісним дериватом. Водночас готовність до творчості, творчого вирішення проблеми, креативність є загалом одним із механізмів психологічного захисту людини в складних умовах — як у трудовій діяльності, так і в кризових життєвих ситуаціях.

Завдання дослідження. Розвиток творчих здібностей особистості є одним з основних завдань сучасної музичної освіти і потребує впровадження спеціальних педагогічних технологій, що дозволяють розвивати унікальний креативний потенціал майбутнього вчителя у ході його фахової підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що теорія творчості активно розроблялася вченими-філософами з 20-х років ХХ століття (М. Бердяєв, В. Роменець, Е. Фромм) [1; 4]. Творчість визначалася ними як найвища людська якість, яка дозволяє людині самореалізуватися. Творчість, як зазначав Е.Фромм, дозволяє людині перемогти відчуженість між виробничою діяльністю та розвитком сутнісних якостей людини, створюючи підґрунтя для вивершення певного досвіду індивідуальності. З позицій психологічної науки Е.Фромм визначив поняття “творчі здібності” як “... здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття нового і здатність глибокого усвідомлення свого досвіду” [4, с. 40-41]. Основними показниками творчих здібностей він вважав швидкість, гнучкість, оригінальність думки, точність і сміливість мислення, допитливість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість – це складний багатовимірний процес, що має фізіологічний, психологічний, соціологічний, логічний, педагогічний та інші аспекти. Дослідники творчого процесу, підкреслюють, що кожна з наук має свій предмет дослідження у творчості. Так, для фізіологів – це специфіка способів організації процесів вищої нервової діяльності; логіка досліджує творчість як систему знання, що розвивається, встановлює свої закономірності його отримання; соціологи цікавляться можливістю суспільного регулювання творчих процесів, їх максимальною результативністю. Психологія аналізує психологічні властивості особистості, тобто суб’єктивний фактор як визначальну умову творчості. Підкреслюється, що однією з найскладніших проблем у психологічному аспекті вивчення феномену творчості є природа творчих здібностей. Педагогіка, досліджуючи творчість, має на увазі наявність та формування конкретних здібностей до творчої діяльності.

У педагогічному словнику “творчість” визначається як “продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення” [3, с. 326]. Творчість – це завжди пошук нових ідей, нових можливостей та шляхів вирішення завдань, нових форм самовираження. Ця категорія визначається вищою формою активності і самостійної діяльності людини.

Важливою умовою виховання особистості є розвиток її творчого потенціалу у діяльності. Тому, на всіх щаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань.

У галузі педагогічної науки творчість розглядається як оригінальність і високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання й навчання. Досягнення творчого результату

забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду.

Підсумовуючи визначення творчості як процесу, як виду діяльності, наведемо вислів О. Рудницької, що творчість – це свідомо діяльність людини, і не будь-яка, а та, яку спрямовано на створення нових суспільно значимих матеріальних й духовних цінностей. “Особистість від природи здатна до самовдосконалення, внаслідок чого активно творить себе і постійно рухається у напрямку творчості та особистісного розвитку” [10, с. 29].

Творча самореалізація у широкому значенні становить основну якість, невід’ємну характеристику психічно здорової людини. Так, за А. Маслоу, психічно здорова людина — це щаслива людина, яка живе в гармонії з собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи свої здібності й обдарованість [5, с. 108-117].

Різноманітні процеси в сучасному суспільстві, в яких виявляється творчий професійний потенціал, забезпечують найбільш суттєві прогресивні зміни у соціумі. Важливим для суспільства є не тільки генерація нових ідей та рішень, а й уміння сприймати та розуміти нове, поважати свіжі, навіть незрозумілі ідеї, впроваджувати їх, не протидіяти новому. Український філософ Г.Сковорода, розглядаючи людину як мікрокосм, вважав її найвищою цінністю світу, а її розум, творчий потенціал, духовне багатство – сповненими глибокого гуманістичного смислу, спрямованими на актуалізацію внутрішніх потенцій з метою ствердження вищого етичного начала [3].

Психологи розглядають у здібностях людини внутрішні фактори – природні задатки, та надають великого значення для їх розвитку зовнішнім факторам – навчанню та середовищу. Так, високо креативні суб’єкти, за Е.Торренсом, відзначаються впевненістю у собі, почуттям гумору, підвищеною увагою до свого “Я” [14]. Більшість дослідників наполягають на важливості створення оптимальних умов, за яких реалізуються потенційні творчі здібності кожної людини.

Як бачимо, навіть побіжний огляд свідчить, що визначення сутності творчих здібностей особистості ґрунтується, як правило, на визначенні сутності феномена “творчість”. Під творчістю, наприклад, Н.Роджерс розуміє таку діяльність, у результаті якої створюється оригінальний і, разом з тим, соціально значущий продукт. Тому, головним показником творчості вчена вважає новизну і перетворення [9, с. 164-168]. Тієї ж думки дотримуються й інші дослідники.

Під здібностями, такі вчені, як А. Козирева, О. Моляко, В. Роменець, С. Сисоєва розуміють психічні якості індивіда, що регулюють його поведінку і є умовою його життєдіяльності [6, с. 86-95; 11]. Здібності людини визначаються

за активністю і специфікою діяльності її мозку, анатомо-фізіологічними особливостями, задатками, уміннями, навичками і, головне, – сукупним ступенем соціалізації людини, досягнутого людством історичного розвитку.

Оскільки творчість – це вид людської діяльності, то деякі спеціалісти наголошують на можливості виявляти мету творчості (творчу задачу), а також об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивні (особистісні якості — знання, уміння, позитивна мотивація, творчі якості) передумови для творчості.

Закономірності й механізми творчого процесу сьогодні проаналізовані далеко не повністю, відповідні дослідження тривають. Однак, визначено центральну ланку психологічного механізму творчості (дослідження Я.О. Пономарьова). Згідно з його підходом, ця ланка характеризується єдністю логічного (що розуміється як дії зі знаковими моделями) та інтуїтивного (що в цьому випадку розуміється як дії з оригіналами). Функціонування механізму творчості проходить, за Я.О. Пономарьовим, кілька фаз, а саме: 1) логічного аналізу проблеми — використання наявних знань, виникнення потреби в новому; 2) інтуїтивного розв'язування — задоволення потреби в новому; 3) вербалізації інтуїтивного рішення — набуття нового знання; 4) формалізації нового знання — формулювання логічного рішення [8, с. 87].

Найчастіше дослідники творчих здібностей оперують поняттям “креативність” (англ. *creativity*) – творчі здібності (можливості) людини, які можуть проявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість в цілому або окремі її прояви, продукти діяльності, процес їх творення [7]. Цей вихідний термін ще явно не затвердився остаточно – сьогодні він розглядається переважно як соціально-психологічний, але все активніше застосовується для позначення більш широкого спектру людських здібностей.

У зв'язку зі складністю і багатоплановістю проблеми розвитку творчих здібностей особистості, найбільший інтерес для нашого дослідження становить доробок сучасної когнітивної психології, тобто сфера вивчення розвитку творчих здібностей в контексті процесу становлення особистості. Оскільки напрацювання в цій галузі знань найтіснішим чином пов'язані безпосередньо з будь-якою педагогічною практикою, зупинимося докладніше на деяких теоретичних аспектах висвітлення проблеми. Сфера креативності складна для досліджень і викликає безліч суперечок, оскільки емпіричне поле фактів, що стосуються даної проблеми, є дуже широким.

Існує значна кількість визначень креативності і їхнє число зростає щорічно. Л. Шрагіною визначення були розділені на п'ять основних типів: гештальтистські (ті, що описують креативний процес як руйнування існуючого гештальту для побудови кращого), інноваційні (орієнтовані на оцінку креативності за новизною кінцевого продукту), естетичні чи експресивні (ті, що наголошують на самовираженні творця), психоаналітичні чи динамічні (що

описують креативність у термінах взаємин Воно, Я і Супер-Я), проблемні (що визначають креативність через ряд процесів вирішення завдань) [12, с. 38-39]. До цього розряду було віднесено і визначення Дж. Гілфорда креативності як процесу дивергентного мислення. Креативність визначається також як досягнення будь-чого значимого і нового. Іншими словами, це те, над чим працюють люди, щоб змінити світ [2, с. 433-456].

Дослідники теорії креативності (А. Болотова, Л. Венгер, В. Дружинін; О. Д'яченко), інтерес до якої за останні роки помітно зріс, розглядають чотири основних аспекти: креативний процес, креативний продукт, креативну особистість і креативне середовище (сферу, структуру, соціальний контекст, що формує вимоги до продукту творчості). Найчастіше ці підходи використовуються разом.

Л. Фестінгер, підводячи підсумки досліджень у галузі психології креативності, зробив наступні узагальнення того, що відомо про креативність, а саме:

Креативність – це здатність адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах і нових продуктах. Вказана здатність дозволяє також усвідомлювати нове в бутті, хоча сам процес може носити як свідомий, так і несвідомий характер. Створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця і сили його внутрішньої мотивації.

Специфічними властивостями креативного процесу, продукту й особистості є їх оригінальність, спроможність, валідність, адекватність задачі і ще одна властивість, що може бути названо придатністю - естетичною, екологічною, оптимальною формою, правильною й оригінальною на цей час.

Креативні продукти можуть бути дуже різними за природою: нове вирішення проблеми в математиці, відкриття хімічного процесу, створення музики, картини чи поеми, нової філософської чи релігійної системи, свіже вирішення соціальних проблем тощо [7, с. 120-134].

Англійський вчений Р. Стернберг, намагаючись проаналізувати розмаїття поглядів, виділяє два найбільш загальні підходи до процесу креативності: як до процесу, що протікає в окремій особистості в окремий момент часу (цієї точки зору дотримується більшість дослідників), чи як до процесу, залежного від системи соціальних зв'язків, проблемних сфер, критеріїв оцінок креативного продукту і т.ін., тобто у широкому соціальному й історичному контексті. При цьому процес креативності не втрачає свого зв'язку з індивідуальністю творця, але вимагає іншого підходу до аналізу процесу і його дозрівання [4].

Інші дослідники наголошують на різних складових процесу креативності, або спираються на одну складову, котра визнається центральною, або вибудовують складну систему взаємодіючих процесів. Наприклад, Н. Вишнякова, описує креативність у термінах мислення, розуміючи творче мислення як процес відчування труднощів, проблем, інформаційних прогалів,

відсутніх елементів; побудови здогадів і формулювання гіпотез, що стосуються існуючих недоліків, оцінки і тестування цих здогадів і гіпотез; можливості їхнього перегляду і перевірки і, нарешті, узагальнення результатів [7].

С. Меднік постулює, що в основі креативності лежить здатність виходити за рамки стереотипних асоціацій, працювати із широким семантичним полем. Вчений пропонує модель креативного процесу, що має три пов'язані між собою складові: 1) рефлексивність як основний процес, який дозволяє формувати самосвідомість, самооцінку, за допомогою мови планувати, відображати й аналізувати світ; 2) цілеспрямованість, чи інтенціональність, яка дозволяє організувати пережитий досвід і разом з вірою у можливість змін до кращого, дозволяє реально змінювати середовище; 3) володіння способами трансформації і реорганізації, що пропонуються культурою й обумовлюють індивідуальні відмінності [7].

Багато дослідників вважають, що процес креативності специфічний для різних сфер діяльності і знань. Однак, деякі загальні вимоги до процесу креативного мислення можна виділити. Креативний процес незалежно від проблеми, на яку він спрямований, включає наступне: зміна структури зовнішньої інформації і внутрішніх уявлень за допомогою формування аналогій і поєднання концептуальних прогалів; постійне переформулювання проблеми; застосування існуючих знань, спогадів і образів для створення нового і застосування старих знань і навичок у новому ключі; використання невербальної моделі мислення.

В контексті впливів мистецьких практик на розвиток творчих здібностей важливим є питання наявності свідомих і несвідомих компонентів у креативному процесі. К. Юнг, як і більшість дослідників, вважає, що креативний процес – це форма активності в проблемному пошуку, свідомі і цілеспрямована спроба розширити межі знань, зруйнувати існуючі обмеження. За його переконанням, творчість поділяється на два види – психологічну, пов'язану з роботою свідомості, і візіонерську, що є виразником архетипічних образів несвідомого [13].

Таким чином, процес креативності вимагає внутрішньої напруги, яка може виникати трьома шляхами: у конфлікті між традиційним і новим, у різних шляхах його вирішення; воно може створюватися між хаосом невизначеності і прагненням перейти на більш високий рівень організації й ефективності тієї чи іншої індивідуальності чи суспільства в цілому. Можливо, усі три види напруги виникають на різних етапах творчих процесів.

Операційний підхід до творчого мислення, в якому концепція креативності подається як концепція універсальної пізнавальної творчої здібності був розроблений в працях Дж. Гілфорда [2], який вказав на принципову відмінність між двома типами розумових операцій: конвергенцією і дивергенцією. Конвергентне мислення актуалізується у тому випадку, коли

людині, що вирішує задачу, треба на основі безлічі умов знайти єдино вірне рішення. У принципі, конкретних рішень може бути і більше (безліч коренів рівняння), але ця множина завжди обмежена. Дивергентне мислення визначається Дж. Гілфордом як “тип мислення, що йде в різних напрямках”. Такий тип мислення допускає варіювання шляхів вирішення проблеми, приводить до несподіваних висновків і результатів.

К. Урбаном виокремлено три основні параметри креативності: оригінальність як здатність продукувати віддалені асоціації, незвичайні відповіді; семантичну гнучкість – здатність виявляти основну властивість об’єкту і пропонувати новий спосіб його використання, продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованій ситуації; образну адаптивну гнучкість – можливість змінити форму стимулу так, щоб побачити в ньому нові ознаки і можливості для використання [4].

Перспективними для дослідження виявляються напрацювання Е.Торренса. Під креативністю Торренс розуміє здібність до загостреного сприйняття недоліків, пропусків в знаннях, дисгармонії тощо. Він вважає, що творчий акт ділиться на сприйняття проблеми, пошук рішення, виникнення і формулювання гіпотез, перевірку гіпотез, їх модифікацію і знаходження результату [15, с. 148-170].

Висновки. Узагальнюючим є висновок, що креативний процес є специфічним для різних галузей знань, але має загальні характеристики; він має тимчасові рамки і визначені етапи; креативність – нормативний процес, однак рівні його прояву залежать від особистісних якостей і середовищних характеристик; важливою можна вважати роль несвідомого в цьому процесі.

Таким чином, творчість (творчу діяльність) як суб’єктивну передумову креативності слід розглядати як сукупність властивостей і якостей особистості, які дають змогу здійснювати пошук, використовуючи при цьому нестандартні засоби, вирішувати інтелектуальні проблеми з установкою на відкриття нового, невідомого для себе. Особливо важливим для нас було визначення творчості як форми активності й самостійної діяльності особистості, у процесі якої вона відступає від зразка й стереотипу, експериментує, видозмінює світ, що її оточує, створює щось нове для інших і для себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства: – В 2-х т. / Н.А. Бердяев – М.: Искусство, 1994.– Т.1. – 542 с.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. - С.433-456.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. / С. Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 374с.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. / Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.

5. Маслоу А. Самоактуалізація / А. Маслоу // Психологія личности. Тексты. – 1992. – №1. – С.108-117.
6. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – №5. – С. 86-95.
7. Пономарев Я.А., Семенов И.Н., Степанов С.Ю. и др. Психология творчества: общая, дифференциальная и прикладная. / Пономарев Я.А., Семенов И.Н., Степанов С.Ю. – М: Наука, 1990. – 250 с.
8. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.164-168.
9. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посіб. / О.П. Рудницька – К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
10. Сисоєва С.О. Творчий розвиток особистості: сутність, специфіка / С.О. Сисоєва //Творчість у контексті розвитку людини: матеріали Міжнар. наук. конф: 2003.
11. Шрагина Л.И. Логика воображения: учебное пособ. / Л.И. Шрагина – Одесса: Черноморье, 1995. – 111 с.
12. Юнг К., Нойманн Е. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Е. Нойманн – К.: Ваклер, 1998. – 304с.
13. Torrance E.P. Education and the creative potential. // E.P. Torrance. – 3 print. – Minneapolis: Univ. of Minnesota press, 1967. – 167 p.
14. Torrance E.P. Growing up creatively gifted: a 22-year longitudinal study / Torrance E.P // Creative Child and Aduh Quaterly. – 1980. – №5. – P. 148-170.